

Проза Дмитра Марковича: жанрові обрії, проблематика, поетика

Дмитро Васильович Маркович (1848-1920) – відомий український прозаїк, драматург, мемуарист, юрист, кооператор, просвітник, громадський і культурний діяч. Народився він у Полтаві в дворянській родині, але куди тільки не водили митця життєві дороги.

Навчався Д. Маркович у гімназіях Новгород-Сіверського та Вологди, був вільним слухачем Київського університету, вчився на юридичних факультетах Ніжинського ліцею та Новоросійського університету в Одесі. А працювати йому випало судовим слідчим у Бессарабії, товаришем прокурора Єлисаветградського окружного суду, помічником губернського прокурора в Херсоні, мировим суддею в Каліші (Польща) тощо. Де б не довелось бути письменником, він повсюдно вивчав народне життя, місцеві звичаї. Особливо ж – як фахівець-юрист – Д. Маркович переймався проблемами криміналізації різних суспільних верств, досліджував витoki злочинності як соціальної болячки. У 70-80-х роках XIX століття він займався активною українофільською діяльністю на теренах Херсонської губернії, пліч-о-пліч із Олександром та Софією Русовими, Іваном Карпенком-Карим (Тобілевичем), Теофаном Василевським, Дніпровою Чайкою, Олександром Волошиновим, Андрієм Конощенком (Грабенком) та ін. А в 1900-х рр. Дмитро Васильович займався хліборобством та кооперативною справою на Волині й Поділлі. Усі ці багатющі життєві враження, професійний досвід, просвітницькі інтереси знайшли широкий вияв у його літературній діяльності.

Письменницьким дебютом Д. Марковича стало автобіографічне оповідання “Неудачный”, опубліковане 1880 року в журналі “Новое время”. Сформувався він як літератор під благодієвим впливом свого дядька Опанаса Марковича – етнографа і фольклориста, члена Кирило-Мефодіївського братства, Шевченкового друга. Схилявся перед неабияким талантом своєї дядини – авторки “Народних оповідань” Марії Маркович – Марка Вовчка. А також усією душею сприймав поради відомого митця Олександра Кониського, що квартирував у їхній родині за вологодського періоду й прищепив письменникові-початківцеві “перші прочинки свідомої любові до вітчизни” [3, с. 512].

“Треба жити по-новому, люблячи людей!” – це лейтмотив усього літературного доробку Д. Марковича, який водночас висвітлює його мистецьке й громадське кредо. Твори письменника виходили збіркою “По степах та хуторах” (1899; 1908; 1929; 1991) та двохтомником (1918-1919). Проза, драматургія, мемуаристика митця викликала інтерес як у сучасних йому критиків (Б. Грінченко, О. Грушевський, О. Дорошкевич, С. Єфремов, А. Ніковський, С. Русова, В. Самійленко, І.Франко, М. Хращевський, А. Якубовська та ін.), так і з боку пізніших літературознавців, мовознавців, краєзнавців (Ф. Білецький, Л. Голомб, І. Денисюк, О. Засенко, О. Іващенко, М. Каляка, Ю. Ковалів, І. Лопушинський, І. Немченко, Т. Окуневич, Н. Осьмак, П. Параскевич, М. Пентилук, В. Сорока, О.Ставицький, С. Тарабура, Н. Чухонцева тощо). Але й сьогодні лишається актуальною проблема осмислення його творчого ужинку.

Д. Маркович є автором соціально-психологічних оповідань та новел, образків і малюнків, нарисів і мемуарів, а також драми “Не зрозуміли”. Характерними для творів

митця були проблеми взаємин інтелігенції та народу, трагічної долі “маленької людини”, криміналізації українського села та міста. Також він вивчав звичаї, особливості побуту інших народів, тож його доробку притаманні й інонаціональні мотиви (замальовки з життя поляків, молдаван тощо).

Соціально-психологічні оповідання Д. Марковича “Іван з Буджака”, “Він присягав”, “Омелько Каторжний”, “Два платочки”, “Бразиліяни”, “Невдалиця”, “На Вовчому хуторі” та інші позначені неабиякою спостережливістю автора, умінням помітити й репрезентувати типові в житті представників різних суспільних верств, але здебільшого демократичного середовища. Постаті героїв належно окреслені, їх поведінка соціально мотивована. Частина таких текстів подана від першої особи – в оповідній манері, що додає вірогідності зображуваним подіям (“Неудачний”, «Судова помилка», “Замах на вбивство жінки”, “Збройний напад” тощо). Твір “Весна” автор назвав “*малюнками з життя 1870-х років*”, запропонувавши в ньому варіацію теми “нових людей” на суспільній арені.

Є в доробку Д. Марковича зразок “*різдвяного оповідання*” – “На свят-вечір”. Характерні прикмети новели помічаємо в його трагікомічному творі з життя “маленької людини” під інтригуючою назвою “Сюрприз”, що має несподівану й сумну розв’язку. Своєрідними літературними епістолами є тексти “Final”, “Мій сон”, “Мої гріхи”, позначені щемливою сповідальністю та щирістю.

“*Образком з життя Дніпровського повіту 1887-8 року*” назвав письменник свій твір “У найми”, наголосивши тим самим на близькості його до нарису, заснованого на життєвому фактажі. Для текстів такого типу характерні ескізність у зображенні героїв та малорозвинений сюжет [2, с. 279]. Побудований на таврійському матеріалі образок репрезентує трагічну ситуацію з життя місцевої бідної родини: під час пошуку заробітку в наймах донька селянки Ганни Марися замерзає в засніженому степу. Смерть дванадцятирічної дівчинки, яку не змогла відвернути нещасна мати, фактично була спровокована відмовою в роботі єдиному годувальнику сім’ї – чотирнадцятирічному Степанкові.

Подібний характер має й образок “Шматок”, що оповідає про загибель у степу під час бурі малого підпаса Івана Вільного – юного заробітчанина з Полтавщини. “*Річ проста, випадок звичайний*” [3, с. 64], – констатує автор, підкреслюючи життєвість таких подій. Адже в своїй судовій практиці Д. Маркович досить часто зустрічався з подібними трагедіями.

Риси нарисовості є в текстах митця “Бунт”, “Маленьке непорозуміння”. Останній із названих творів має красномовний підзаголовок – “*Справжня подія*”. Мемуарний характер мають твори письменника “З давно минулого. Спогади судового слідчого”, “Життя однієї людини”, “Заметки и воспоминания о б Афанасии Васильевиче Марковиче”, “З давнього минулого. Про Олександра Яковлевича Кониського”.

Для Д. Марковича характерна особлива манера викладу матеріалу, що підпорядковується гуманістичній домінанті його художнього мислення. Автор створював експериментальні ситуації, в яких виявлялися людські якості героїв. Окремі з них ставали злочинцями, але не втрачали благородних поривань. Чабан Іван (“Іван з Буджака”), Петро Савродим (“Він присягав”), Омелько (“Омелько Каторжний”). Часто розповідь

письменника починається пейзажем чи уточненням місця події (“У найми”, “Невдалиця”, “На Вовчому хуторі”), знайомством із конкретними персонажами (“На свят-вечір”, “Два платочки”, “Бразиліяни”). Для увиразнення портретів автор вдається до яскравих деталей. Наприклад, Іван з Буджака – *“високий, стрункий, з гострим пронизуватим поглядом чорних очей, з піднятою вгору головою, з нерухливим засмаленим обличчям, що нагадувало собою блідо-червону статую, з волохатою грудниною”* [3, с. 46]. Сприйняття героя підсилюється через характеристики іншими персонажами, неоднозначні оцінки з боку середовища: *“...Він наганяв страх на всіх млявих і вселяв якусь огиду у всіх понівечених, золотушних синів уличної, городської цивілізації... Мирний городянин, що звик у житті тільки до дрібних каверз, лукавства та облуди, мимоволі бліднів перед цією цільною натурою, перед цим дужим, могутим степовиком...”* [3, с. 46]. Або ж: *“Іван з Буджака – звір, а все ж товариш добрий, а найголовніше – душа чоловік! – казали арештанти”* [3, с. 44]. Водночас Д. Маркович подає й свої авторські поцінування героя, мотивує його поведінку: *«Безмірний степ, боротьба з холодом, хугою, дощами, з літньою спекою поклали свою печать на всю постать і вдачу Іванову»* [3, с. 46].

Колоритності портретним замальовкам нерідко надають вдало дібрані з фольклору ідіоми, приповідки: Панас Плохий, або Музика (“Невдалиця”) – *“якийсь чудний чоловік: як то кажуть, добрячий та плохий”* [3, с. 111]; *“Тихий був Панас – ніколи ні лайки, ні бійки від його. Тільки якийсь безщасний був: як не робить, а все нічого не виходить, – безталанний, та й годі! За що він не візьметься – все не так, як люди”* [3, с. 112]. Наскрізний штрих “плохий”, що фатально закарбований у прізвищі героя, визначає кожен учинок, усю його поведінку протягом твору, особливо у фінальній частині. Замість страшної помсти (*“вбити жида, вибити все його кодро”*), Панас рятує від жахливої смерті дружину свого кривдника.

Д. Маркович проникає у внутрішній світ героїв, досліджує протиріччя між їх намірами та вчинками, які досить часто є непередбаченими. У цьому йому допомагають психологічні деталі, як-от, наприклад, в оповіданні “Замах на вбивство жінки”: *“очі, неначе блискавиці, зоріли, карі великі очі, губи дрижать”* [3, с. 391], *“кутики рота опустилися”* [3, с. 394] (підкреслюють стан Наталки); *“зблід, тяжко дихав, з лоба у його падали додола великі краплі поту”* [3, с. 392], *“губи сині, міцно стулені”* [3, с. 394-395] (вжиті на означення переживань Гната Біленького). Художня деталь – гроші – несе психологічне навантаження в оповіданні “Іван з Буджака”, яскраво характеризуючи героя як людину, що нетерпима до брехні й несправедливості (вбивство прикажчика за шахрайство з чабанською платнею), але разом з тим благородна й гуманна (віддає останні копійки незнайомій жінці-арештантці з малям).

Людяність переважає черствість, жорстокість у складній колізії, що склалась між селянами-степовиками та конокрадом Степаном (“На Вовчому хуторі”). Драматизм конфліктної ситуації підсилюється завдяки влучно дібраним деталям: *“червонувате світло (колір крові – Г. Н.) освічувало суворі лиця дідів”, “лиця ті були мертві”, “Степан був блідий, як смерть”* [3, с. 81]. Важливу роль у розкритті динаміки переживань героїв відіграють полілоги:

“ – Умів красти – умій і вмирати... Пора...Як же буде, панове громадо – запитав Вовк.

— *А так і буде: собаці й собача смерть.*

— *Вивезти та кийками забити...*” [3, с. 81];

“— *Що ж, панове?.. – стиха, через силу промовив Вовк. – Хіба...*

— *Еге ж...*

— *А то як же?*

— *Усе од Бога! Він про те знає... – загомоніли судді.*

— *Так пустить? – запитав Вовк якимось несміливо.*

— *Атож! Пустить, пустить!.. Нехай його Бог простить!..*” [3, с. 82].

Найчастіше автор уживає такі типи діалогів: діалог запитань-відповідей, діалог-суперечку. У них виявляється трагізм становища героїв, негаразди їхнього життя, душевне сум'яття в нелегких обставинах. Такими є діалоги, зокрема, в оповіданні “Він присягав”:

“— *Присягайся, що не виявиш нас, а то вб'ємо, як собаку... здохнеш без покаяння. Клянись!*

— *Присягаюся... Богом... Клянуся, що не виявлю моїх ворогів... Нехай душа моя горітиме на тому світі... у пеклі, як виявлю... Клянуся! – ледве-ледве промовив Мусієнко, скривавленими вустами поцілував хрест, образ і Євангелію й, як мертвий, скотився додолу*” [3, с. 105-106].

Діалоги сприяють більш повному висвіленню характеру лихваря, додають суттєві штрихи для окреслення його поведінки. Ось яким постає Мусієнко з розмови односельчан:

“— *І що то за “невірна людина”! Як просив, як молив, а він хоч би тобі два карбованця дав! Сказано, звірюка! Хова гроші, як собака на сні: сам не їсть і другому не дає...*

— *Та ви, Гавриловичу, звідки знаєте, що в його є гроші? Може, вони на людях тепер?*

— *Ех, і не кажіть мені! Усі, чисто всі говорять, що в його грошей – як у жида...*” [3, с.99].

Д. Маркович майстерно описує природне середовище, в якому живуть і діють його герої. Насамперед це картини степу. Степ, як правило, наділений рисами живої істоти: “*Від Дніпра степ хороший, коло Сиваша – понурий, білястий, з лисинами. Та й не диво йому засумувати коло такого сусіди. «Нікчемне море» і коло його, і над ним*” [3, с.84].

Ось Марковичеве бачення степу після бурі: “*Сонечко височенько стояло. Тепло було, неначе літом; вітру, дощу й холоду неначе й не було. Од красного проміння усе стало світліше, веселіше: степ не жовтий, а золотий-золотий здавався*” [3, с.65]. А це його прикмети в зимовий період, що мимоволі викликають згадки про теплий сезон:

“*Куди не глянеш – рівно-рівно. Небо заволокло хмарою білою, і не розбереш, де небо починається і де безбрежне снігове море кінчається.*

Пройшли вже й могилу на третій верстві – степ далі ще рівніший і краю йому немає.

Літом степ чудовий, хороший, а все ж якийсь таємничий, а снігом вкритий – суворий, страшний...” [3, с. 93-94].

У творі «На Вовчому хуторі» степ показано через контактування з людиною: *«Степ широкий, привільний, безмірний, кінця-краю йому немає, тільки там десь далеко-далеко, мов море хвилюючись, зливається він з таким же, як і він сам, безкраїм небом. Від чудових степових голосів, від якогось незрозумілого шепотіння, що вчувається чоловікові в степу безкрайому, спочатку чоловік торопіє, йому робиться страшно, бо він очевидячки бачить, який він без міри малий проти цього простору, бачить своє безсилля; а далі отой широкий без краю степ, отой простір безмірний наvertsає чоловіка до думки про світову безкраїсть, про волю; око його мимохіть зупиняється на глибокій блакиті неба, і він починає думати вже про небо, про його неомірність, починає мислити про Бога, і спокійна, але глибока віра панує в його серці... Степ чарівний, таємний...» [3, с. 73].*

Асоціація “степ” і “воля” у Д. Марковича, певно, з’явилась не без впливу прози Марка Вовчка. Досить згадати символіку експозиції в її повісті “Інститутка”, де рабське життя й праця в кріпосницькому маєтку протиставляється степовій вольниці: *“Весело зочити степ, поля красні!... Степ зелений наче втікає в тебе перед очима далеко кудись, далеко... Любо на волі дихнути!” [3, с.103].* У Д. Марковича в образку «У найми» маємо подібне: *«Нема краю широкому, вільному степу!» [3, с. 84].*

Своєрідними у митця є й пейзажі моря, лісу, описи неба та землі в різні пори року. Такі красвиди не тільки служать тлом для подій, а й відтінюють настрої персонажів. Так, змальовки природи в оповіданні “Весна” цілком гармонійні з внутрішнім станом героїв *“Хмари хуленько неслися по блакитнім небі, й не цілі хмари, а їх шматочки неслися, неначе переполохана ясним світом сонця, що вже помалу виглядало з-за пишних квітчатих вишневих садків. Великий шлях, обсаджений березами, тягся кудись у невідому далечінь. На деревах, як дороге каміння, росинки світилися, молоде зелененьке листячко, неначе сльози, збирало їх і скидало на землю, радісно дивлячись на прекрасний промінь яскравого сонця [3, с. 247]; “Панночка виглянула з віконця й захопивши очима чудовий краєвид: і садки, і хатки, і хмарки, що трохи не всі вже повтікали, повіялися кудись, і яскраві, чистенько вимиті – як на весіллі дівчата – свіжо-зелені берізки, – вона почувла себе близькою до тої весняної природи, веселий радісний усміх осіяв її хороше молоде обличчя” [3, с. 248].*

Образ весни суголосний суспільним змінам та піднесенню в душах молодих людей, що живуть надіями на краще.

А от море, назване в народі “Гнилим”, у такому образку, як «У найми» Д. Марковича, постає у похмурих та непривітних барвах суголосно з картиною голодного поселення:

«Тільки Сиваш своєю важкою, сивою, як мертве око, хвилею лиже жовтий і попелястий берег.

По жовтій землі розкинулось село, як у пісні кажуть: стоїть невесело. Хатки маленькі, з глини складені; покрівлі, як у татар, низькі, глиною вкриті; повітки і сараї глиняні. Хата від хати на півверстви, а вулиці – як колишні шляхи. І все те жовте-прежовте: і хатки, й земля, і небо – все жовте» [3, с.85].

Персоніфікуються в прозі митця й інші стихії (вітер, дощ, хурделиця тощо): *“А тим часом вітер лютує. Дощ замовкне, десь заховається, а вітер гуде, реве. То низом по землі несеться він, набіжить на шматок, і шматок подається у край...”* [3, с.60]; *“Вітер лютує, вітер реве”* [3, с.61]; *“Вітер ревів, дощ розігнав...”* [3, с.64]; *“Небо стемніло, ніч наступала, а вітер крішав і лютував”* [3, с.61]; *“За могилою вітрець, що подихав нерівно, потрошку тепер крішав. Зірветься він звірюкою лютою відкілясь зверху, вдариться об землю й вихватить велику купу снігу, підійме його трохи од землі й несе, несе... А зверху, з того доброго неба, пада й пада сніг. Несеться вітер хуртовиною, забира з собою легенький сніжок з землі, забира по дорозі й той, що пада з неба, й несе його назустріч подорожнім»* [3, с. 93-94]. *«А хуртовина в'ється, гуде, виє, як люта звірюка. Аж темно стало»* [3, с. 95]. *«На часиночку вітер затих був, неначе драгував, і знову поніс сніг, б'є в очі, ріже, пече лице й руки...»* [3, с. 95].

Особливої уваги Д. Маркович надає символіці: в оповіданні “Невдалиця” скрипка вказує на безталанність долі Панаса; образ Спасителя пов'язується з наверненням Івана Петровича (“На свят-вечір”) на нове життя; хусточки баби Ковалихи (“Два платочки”) підкреслюють цілковиту байдужість сільської влади до людської особистості; отара овець (“Шматок”) визначає обличчя суспільства, в якому життя людини знецінене.

Широким ракурсом зображення дійсності, образною системою, тонким проникненням у психологію персонажів твори Д. Марковича споріднені з новелами В. Стефаніка. Обидва автори розкривають вражаюче життя народу. Об'єктом зображення митців є злиденна доля селянина, поневіряння емігрантів, визрівання в середовищі трудівників стихійного протесту проти гноблення й визиску, душевні страждання безщасних людей.

Читачів хвилюють дитячі історії з гнітючим фіналом. Небагатослівні, любовно виписані характеристики підкреслюють абсурдність дитячих смертей (“Шматок”, “У найми”) Д. Марковича; “Новина”, “Похорон” В. Стефаніка): *“На землі лежав підпасич, очі розкриті, великі такі і докірливо дивляться на світ Божий, пальці у роті, зуби їх стиснули, і кров на губах...”* [3, с. 64]; *“Лежав, як рибка, і все ротик роззявляв. Потім посинів геть, а пішло від него вогнем! Як би хто під ним вогонь розіклав, а його кісточки, як полінья накидав, аби горіли...”* [4, с. 135].

Д. Маркович своїми прозовими текстами збагатив національне письменство, його твори й нині будять думку й світлі почуття, закликаючи до людяності та справедливості. Херсонському читачеві доробок митця близький ще й закоріненням та задивленістю в історію та сучасність нашого таврійського краю.

Література

1. Вовчок Марко. Твори: у 6 томах / Марко Вовчок.- К.: Держлітвидав України, 1955.- Т.1. – 399 с.
2. Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. - 3-є вид., перероб. і доп.- К.: Рад.школа, 1971.- 486 с.

3. Маркович Д. По степах та хуторах / Д. Маркович. – К.: Дніпро, 1991. – 541 с.
4. Стефаник В. Вибране / В. Стефаник.- Ужгород: Карпати, 1979.- 391 с.

Немченко Г.В. Проза Дмитра Марковича: жанрові обрії, проблематика, поетика. *Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення української діаспори): літературно-науковий збірник: випуск 13.* К.–Херсон: Просвіта, 2017. С.41-50.